

Mikael Löfgren

Digitalisering och upphovsrätt inom kultursektorn

Inledning

Diskussioner rörande gränssnittet digitalisering-upphovsrätt hör till samtidens mest intensiva. Den tekniska utvecklingen har skapat nya kulturvanor och näringar, lett till kostsamma rättsprocesser och skakat om det politiska systemet, som sett nya partier födas. Som aktör inom kulturliv-publicistik-utbildning har Nätverkstan (www.natverkstan.se) anledning att på nära håll följa utvecklingen på området. Det preliminära intrycket var (och är) att aktörerna, oavsett om de är branschföreträdare, experter eller så kallade pirater, i hög grad präglas av tunnelseende och talar förbi varandra. Positionerna tycks olyckligt låsta inom i stort sett alla berörda branscher: böcker, musik, film, dataspel, nyhetsmedier, minnesinstitutioner (arkiv, bibliotek, museer).

Idén kom därför upp att anordna en konferens för att ge tillfälle åt de olika aktörerna att inför varandra lägga fram sin sak och ta del av andras argumentation. Vi kom dock snart fram till att en sådan konferens kräver förarbete för att komma djupare än till de omedelbara och rätt abstrakta frågeställningar som spänningsfältet digitalisering och upphovsrätt väcker. På uppdrag av Nätverkstan har jag därför genomfört denna förstudie som, på grundval av intervjuer med några nyckelaktörer och inläsning av relevant litteratur, söker precisera några relevanta teman.

Som rapportförfattare tackar jag att alla intervjupersoner för deras tillmötesgående och beredvillighet att svara på ibland obekväma frågor. Jag tackar också Nätverkstans referensgrupp – Lotta Lekvall, David Karlsson, Olav Fumarola Unsgaard, Karin Dalborg – som fungerat som samtalspartner under arbetets gång, samt Framtidens kultur, vars bidrag gjorde förstudien möjlig.

Frågeställningar, avgränsningar

Rapportens avgränsningar antyds av underrubriken. Den studerar gränssnittet digitalisering och upphovsrätt inom kultursektorn, fattad i vid mening. Målsättningen har inte varit att ge en överblick över de senaste tekniska innovationerna. Snarare präglas de följande sidorna av en ambition att vidga det historiska och samhällseliga perspektiv som vanligen anläggs på gränssnittet digitalisering-upphovsrätt. Framför allt syftar förstudien till att formulera några diskuterbara problemområden, där de olika aktörernas perspektiv kan brytas, dialog kan uppstå och bilda underlag för praktisk handling. En förhoppning är också att de olika branscherna genom en konferens ska upptäcka att de har saker att lära av varandra.

Syftet, att avgränsa ett antal frågeställningar, präglar intervjuerna och litteratordiskussionen. Rapporten inleds med ett urval aktuella notiser från berörda branscher för att ge en uppfattning om dynamiken i utvecklingen. Därefter följer tio intervjuer med några nyckelaktörer från kulturindustri, minnesinstitutioner, medier och akademi. Sammanfattningsvis urskiljs fem problemområden, som vart och ett kretsar kring ett nyckelbegrepp och några kärnfrågor. Förslagsvis kan dessa – tillsammans med de tankar som Nätverkstan formulerar i ett Appendix – bilda underlag för det konkreta planeringsarbetet av en kommande konferens.

Tre utgångspunkter förtjänar att särskilt framhållas:

- 1) Dialog mellan berörda aktörer är den enda framkomliga metoden att bryta det hittillsvarande tunnelseendet;
- 2) Passiviteten från det politiska systemet måste ersättas av genomtänkt och långsiktigt hållbar handling som tillgodoser legitima intressen från industri, upphovsmän och civilsamhälle;
- 3) Frågorna om digitalisering och upphovsrätt är definitionsmässigt gränsöverskridande. Som ett av de länder i världen med den högsta och mest spridda IT-kompetensen, synlig i såväl nyföretagande som piratverksamhet, kan Sverige spela en viktig roll i att få till stånd internationella avtal och överenskommelser som är i nivå med såväl teknikens, demokratins som det allmänna rättsmedvetandets krav.

Aktuella notiser från berörda aktörer

Nya produkter. Onsdagen 27 januari 2010 presenterade Apple sin länge emotsedda läs- och surfplatta, Ipad. Den nya produkten beskrevs som omväxlande som en jättestor Iphone och som en MacBook utan tangentbord. Lika splittrade var de första reaktionerna. Kritikerna klagade på att Ipad är varken-eller, tillskyndarna att flexibiliteten är styrkan. Apples: "huvudfokus har aldrig varit böcker, musik, filmer eller tidningar – utan internet. Det är internetkulturens utveckling som är avgörande för vad Apple vill göra med innehållet i sina apparater." Detta, hävdade en kommentator, kan leda till att "tidningar och böcker får nu tillgång till en mobil plats som känns bra mycket mer naturlig än en liten telefon och väldigt mycket smidigare än en bärbar dator". (Anders Mildner i SvD 100127)

En vecka senare, fredagen 5 februari, meddelade Dagens Nyheter att tidningen ska utveckla en helt ny digital version, som varken är nättidning eller pdf-version av papperstidningen. Verkställande direktören och chefredaktören Gunilla Herlitz förklarade att framtidens DN ska stå på tre ben: papperstidning, nättidning och digital version. Konsulten Per-Åke Olsson, som inte tror på läsplattor som Kindle, hävdade att Apples Ipad öppnar möjligheter för att läsa tidning på ett "interaktivt och snyggt sätt". Det kan leda till att man i framtiden kan "ta betalt för en annan förpackning av tidningen, som sedan levereras digitalt".

Samma dag meddelade Dagens Nyheter att företaget varslar drygt 100 anställda. Den direkta orsaken var att tidningen 2009 gjorde en förlust på 109 miljoner kronor. Enligt tidningsledningen måste kostnaderna strukturanpassas till en situation med mindre annonsintäkter. (DN 100205)

Musikbranschen. Svenska Artisters och Musikers Intresseorganisation (SAMI) rapporterade att organisationen under 2009 har betalat ut rekordbeloppet 100 miljoner kronor till omkring 29000 svenska och utländska rättighetsinnehavare, en ökning med 27 procent jämfört med föregående år. SAMI:s huvuduppgift är att för utövare och producenter samla in ersättning för inspelad musik som framförs offentligt: i affärer, restauranter, väntrum, gym. (Pressmeddelande 100111:

<http://www.sami.se/default2.aspx?page=SPage&Hid=1%20&Pid=384>. Läst 100116)

Forskaren Daniel Johansson kommenterade på sin blogg:

”Det verkar som om vi i allt större utsträckning går mot en finansieringsform av musik som bygger på avgifter, licenser och abonnemangsmodeller, d.v.s. ett ekonomiskt system där användningen av musiken, snarare än exemplarframställningen, blir central.

Tidigare har ju just framföranderättigheterna varit avgörande för hur insamling och fördelning av intäkter från användning av musik i TV, radio eller andra offentliga sammanhang organiserats och hanterats. Det skulle kunna vara så att precis samma funktion för insamling och fördelning kommer att appliceras även på vårt privata användande av musik, d.v.s. vi blir ’musikanvändare’ av inspelad musik snarare än ’musikköpare’.” (100112 www.danieljohansson.se. Läst 100116)

Den svenska avdelningen av Den internationella fonogramindustrifederationen (IFPI) uppdrog sommaren 2009 åt marknadsundersökningsföretaget GfK att genomföra en undersökning av svenskarnas konsumtionsvanor och beteende när det gäller musik. Tidpunkten hade valts med tanke på att det under våren hade avkunnats dom i det s k Pirate Bay-målet samt att Ipred-lagen trädde i kraft 1 april 2009. Rapporten visar att en fjärdedel av de tillfrågade lyssnar på musik i fem timmar eller mer. Radio, vänner, tv och provlyssnande påverkar mest vad man köper för musik. Hälften köper mestadels CD-skivor, en tiondel köper mestadels nedladdningsbara musikfiler och en dryg fjärdedel köper varken eller. Nedladdning (både illegal och legal) är vanligare bland yngre. De flesta som slutat använda fildelningssajter säger sig ha övergått till kostnadsfria streamingtjänster. Vid köp av nedladdningsbara musikfiler väljer 7 av 10 att köpa enstaka låtar. Tillgänglighet, mobilitet och enkelhet är de viktigaste skälen till att köpa nedladdningsbara musikfiler.

6 av 10 köper 1-5 CD-skivor under ett år. Det främsta skälet till att köpa CD är viljan att äga en fysisk produkt. Drygt hälften ”ripar” (kopierar) sina CD-skivor. Internet och skivbutik är de vanligaste inköpsställena. Möjlighet att lyssna på radio, skapa spellistor och kunna köpa favoritlåtar är de viktigaste funktionerna enligt dem som använder ”all you can eat”-tjänsterna

När det gäller lyssnarvanor föredrar de flesta att ha musik samlad/lagrad i form av CD, mp3-filer eller liknande. Vid sidan av själva musiken är bra ljudkvalitet och mobilitet de viktigaste faktorerna för en tjänst som ger obegränsad tillgång till musik för ca 100 kronor i månaden. Färre lyssnar på radio jämfört med tidigare undersökningar 2001 och 1997.

När det gäller fildelning uppgav 4 av 10 att de laddade ned musik illegalt. Som främsta skäl till att göra det uppgav de flesta att ”det kostar ingenting” och ”det breda utbudet”. 23

procent uppgav att de slutat ladda ned musik efter att Ipred-lagen trätt i kraft. 37 procent uppgav att de minskat sin nedladdning. Lika många, 37 procent, uppgav att de fortsatte att ladda ned i samma omfattning som innan lagen trädde i kraft. (Andra källor uppger att internettrafiken i juni 2009 var tillbaka på samma nivå som hösten 2008 och att nedladdningen i december 2009 överträffade de nivåer som uppmättes i mars 2009, just före lagen. AB 091205) (Tatsiana Ksionda & Peter Lindkvist, "Musikkonsumtion och musikbeteende". IFPI. GfK Custom Research. Juni 2009.)

Filmbranschen. Den streamade filmtjänsten Voddlar, ibland kallad "Spotify för filmer", har efter kritik från användare beslutat sig för att i mitten av februari 2010 lansera en webbspelare som ska underlätta sökandet efter filmer. Tjänsten, som för närvarande har 350000 användare, har hittills krävt att man laddar ned och kör ett särskilt program. (Internetworld 100114 <http://www.idg.se/2.1085/1.285061/voddlar-lanserar-webbspelare>. Läst 100116)

Minnesinstitutionerna. Nationalbiblioteken i Sverige, Norge, Danmark, Finland och Island har enats om ett uttalande till EU-kommissionen om upphovsrätt vid digitalisering. Det finns inga egentliga hinder för biblioteken att digitalisera sina samlingar. Problemet uppstår vid tillgänglighörandet eftersom de upphovsrättsliga frågorna måste lösas innan så sker. Litterära verk är skyddade i 70 år efter upphovsmannens död. Äldre litteratur bereder så sett inga problem. Däremot kan en stor del av 1900-talslitteraturen inte göras tillgänglig trots att böckerna sedan länge inte är åtkomliga i bokhandeln. Skrivelsen från biblioteken behandlar dock i första hand de så kallade föräldralösa verk, för vilka skyddstiden ännu inte gått ut men upphovsrättsinnehavaren är okänd. De nordiska nationalbiblioteken förordar en lösning med generella avtalslicenser, ett slags kollektivavtal som sluts mellan biblioteken och företrädare för författarna och förlagen. På det viset behöver man inte komma överens med varje enskild rättighetsinnehavare. I Sverige har nyligen startats ett projekt under namnet Sveriges digitala bibliotek. Överenskommelser har träffats angående fyrtiotalisterna Erik Lindegren, Werner Aspenström, Elsa Grave med flera. En förutsättning för det fortsatta arbetet är att svensk lagstiftning inför en möjlighet att träffa avtal om generella avtalslicenser. (Kungliga Bibliotekets hemsida 100113 <http://www.kb.se/aktuellt/nyheter/2009/Gemensam-nordisk-aktion/> Läst 100116)

Datorspel. Dator- och tv-spel är världens snabbast växande underhållningsindustri. 2007 ökade den globala spelmarknaden med 18,5 procent. Enligt Öjje Holt, ordförande för Dataspelsbranschen, spelar hälften av Sveriges befolkning datorspel och spelandet uppges vara jämnt fördelat mellan män och kvinnor. 41 procent har spelat i mer än tio år. 2007 såldes 7,6 miljoner datorspel, vilket innebar en ökning med 37,3 procent. (PC för alla 080226)

Bokbranschen. Med anledning av att nätbokhandeln Amazon hösten 2009 upptäckte att företaget bröt mot copyright när det publicerade George Orwells "1984" som e-bok, och därför helt sonika drog tillbaka den – har en bloggare i den brittiska tidningen Guardian föreslagit skapandet av Bookify efter modell från musiktjänsten Spotify: skapandet av ett digitalt lånebibliotek eller kanske snarare hyrboksbutik! Man hyr boken under en överenskommen tid och när tiden gått ut drar uthyraren (Bookify) helt enkelt tillbaka boken. (www.guardian.co.uk/culture/booksblog/2009/dec/31/e-readers-books-market/print Läst 100111)

Juldagen 2009 sålde Amazon för första gången i historien fler e-böcker än pappersböcker. Det är nu inte så konstigt. Läsplattan Kindle var en av årets julklappar i USA och Storbritannien, även om Amazon vägrar lämna ut uppgifter på hur många som sålts; analytiker uppskattar försäljningen till omkring en halv miljon av de olika modellerna. Dessutom, påpekar kritiska bedömare, är det kanske inte så många som köper böcker på just juldagen – om man inte fått en läsplatta i julklapp, förstås, och vill fylla den med något. (Guardian 091229)

Politikerförslag. Moderata Samlingspartiet, det största regeringspartiet, tillkännagav i december 2009 att partiet byter linje i upphovsrättsfrågan. Man säger sig hädanefter vilja arbeta för en mer dynamisk upphovsrätt och föreslår därför tre reformer: 1) det ska bli lättare för upphovsmän att frivilligt korta ned eller avsäga sin upphovsrätt, 2) i fallet med så kallade föräldralösa verk ska staten genom ett registreringsförfarande tydliggöra när upphovsrätten gäller och när den inte gör det, 3) partiet ska verka för att EU inför en ursprungslandsprincip för rättighetsklarering, vilket ger svenska företag bättre förutsättningar på den europeiska marknaden. (DN Debatt 091217)

Rättsfall. Polisen gjorde husrannsakan på två ställen i Göteborg, där en man misstänks för att ha administrerat så kallade DC-hubbar (knutpunkter som kopplar ihop fildelare med programmet Direct Connect). Tillslag gjordes också hemma hos användare i Kramfors, Upplands Väsby och Handen. Samtliga är misstänkta för brott mot upphovsrätten. Anmälare är Internationella fonogramindustrifederationen. (DN 100203)

Högsta Domstolen har meddelat att den beviljat prövningstillstånd i det så kallade Ephone-målet. Bokförlagen anser att operatören Ephone ska tvingas avslöja vem som ligger bakom en ftp-server som misstänks ligga bakom spridandet av upphovsrättsskyddade ljudböcker. Tingsrätten accepterade kravet men hovrätten rev upp domen med hänvisning till att servern var lösenordsskyddad, och att spridningen utanför en begränsad krets därmed inte kunde bevisas. Prövningstillståndet innebär att landets högsta juridiska instans för första gången ska slå fast vad som gäller för upphovsrättsinnehavare som vill avslöja personer som misstänks för illegal fildelning. (Computer Sweden 100125)

Högsta Domstolen har meddelat att den inte beviljar prövningsstillstånd för ett fall där frilansen Anita Anderson Stenfors sålde tre artiklar till Tara, som sedermera också publicerades i Pressens Bilds databas Presstext (som vid tillfället också ingick i Bonnier-koncernen). En oenig hovrätt fann att företaget gjort sig skyldigt till upphovsrättsligt intrång, men ansåg inte att Anderson Stenfors lidit ekonomisk skada. Skadeståndet sattes därför till 200 kronor per artikel, totalt 600 kronor, i stället för de 18000 kronor som målsäganden krävt. Eftersom HD nekar henne prövning står hovrättens dom fast. (Journalisten 100119)

Intervjuer

”Storkulturen är död”

Mathias Klang är lärare på IT-universitetet i Göteborg och engagerad debattör i IT-frågor. Han hävdar att 700000 fildelare försörjer flera miljoner användare, och att det är en utveckling som inte går att stoppa, trots framstötter från rättighetsindustri och lagstiftare. Bloggvärld och medier lever i symbios med varandra, och kan inte överleva utan varandra. Nu gäller det att anpassa lagarna efter dagens medieanvändning och moraluppfattningar. Sker inte detta är risken stor för att klyftor skapas mellan generationerna. För närvarande samexisterar helt olika moralkoder, som det gäller att bringa i samklang med varandra.

Klang betonar generationsaspekten. De yngre vet knappt vad Berlin-muren var eller när slaget vid Lützen ägde rum, och de bryr sig inte heller om att lägga det på minnet. De vet hur de enkelt kan ta reda på sådana fakta. Att veta hur man ska göra, att kunna hantera verktygen, ser de som det viktiga, inte faktakunskapen.

På frågan om fildelning är stöld svarar Klang undvikande att illegal fildelning är ”upphovsrättsligt intrång”. Han hävdar att repressiv lagstiftning och rättegångar är meningslösa eftersom det aldrig går att tekniskt stoppa fildelningen. Ställer man upp hinder finns det alltid hackers som kommer att ta sig förbi dem.

Men alla är inte lika uppdaterade. Klang påpekar hur själva språket släpar efter. Vi talar om mobilen som vår ”telefon” när den i själva verket är en multimediatator. Han hävdar att vi står inför en valsituation som egentligen inte är något val: antingen väljer vi att med juridiska och tekniska medel stoppa utvecklingen (vilket inte går), eller så väljer vi att hitta vettiga lösningar som förenar teknikens möjligheter med upphovsmännens rimliga krav (frågan är bara vilka krav som kan betraktas som rimliga!).

CD-skivan är ett format som historien har sprungit ifrån. Hur ser han då på Spotify: ”Egentligen ett befängt alternativ eftersom det inte tillåter användaren att själv ha musiken på sin hårddisk.” Ytterligare nackdelar ser han i begränsningarna i utbudet samt att artisterna får en mycket begränsad ersättning. Klang citerar Magnus Uggla: ”Jag blir hellre rövknullad av Youtube än blåst av Spotify!” iTunes anser han vara bättre men inte bra med tanke på begränsningarna i utbudet.

Klang pekar på det dubbla budskapet från industrin och staten: man säljer mobiltelefoner och levererar bredband med enorma tekniska möjligheter men vill inte ta något ansvar för hur möjligheterna utnyttjas.

Han ser en stor risk i att enstaka aktörer blir dominerande. Får Apples iPhone en dominerande roll på marknaden kan företaget också styra innehållet, på ett liknande sätt som Microsoft ställde sig emellan hårdvaran och användaren, en intervention som också Google har lyckats med.

När det gäller lösningar har Klang inga egna recept. Han nämner möjligheten av en generell uppkopplingsavgift liknande tv-licensen. Rent tekniskt finns möjlighet att avgöra vad man laddar ned till en enskild dator – men frågan är om det är förenligt med integritetsskyddet.

Klang hävdar att UR-lagstiftningen måste förändras. Som det nu är skyddar den en liten elit och skapar problem för hela samhället. Han tar exemplet med "Happy Birthday" som Robert Brauneis lyft fram. En av världens mest kända sånger har dragit in miljoner dollar om året i flera decennier utan att någon upphovsman har kunnat identifieras. Enligt Brauneis visar exemplet på behovet av reformerad UR-lagstiftning.

James Boyle har i empiriska studier visat att 95 procent av alla verk inte efterfrågas efter 28 år. Han har därför föreslagit att alla verk ska vara skyddade i just 28 år – och att de därefter ska släppas fria. Om inte rättighetsinnehavaren mot en mindre avgift vill förlänga den skyddade tiden i ytterligare 28 år.

Hur replikerar då Klang på påståendet att utan UR kommer ingen konst av värde att skapas? Jo, att den alldeles övervägande delen av allt skapande sker utan ett öre i ersättning. Youtube innehåller till största delen inte avfilmade popstjärnor utan egna verk. Flickr innehåller flera miljarder bilder, 200000 fotografier är fria att använda.

Detta ger enligt Klang perspektiv på krisen i de traditionella medierna. Tendensen till underbudskonkurrens vad gäller frilansfotografer och -skribenter är påtaglig.

Det stora problemet är kanske inte UR i sig utan rättighetsindustrins missbruk av den, illustrerat av Disneys stämning mot Arne Anka. Skapande har i alla tider förutsatt tillgång till andras verk. Evert Taube snodde som en korp och kom undan med det eftersom så få på den tiden kände till låtarna i Sydamerika.

Men vad händer med kvaliteten? Tja, ingen skillnad gentemot tidigare, svarar Klang. Man säger att tidningar är viktiga för demokratin: menar man Hänt i veckan eller DN? Vem hade

för fem år sedan trots att man skulle utnyttja ett uppslagsverk på nätet som vem som helst bidra till? Wikipedia har revolutionerat hela encyklopedi-tanken!

Det gäller för de traditionella medierna att fokusera på vad de är bra på, att exempelvis satsa på lokaljournalistiken i en tidning som GP. Han är övertygad om att film- och musikindustrin kommer att tvingas till stora omstruktureringar. I likhet med Roger Wallis och andra forskare på KTH ifrågasätter Klang att nedladdningen automatiskt leder till minskat biogående och färre skivinköp. Dels ägnas en större del av inkomsten och tiden åt underhållning i vid mening, dels finns många orsaker till att bio- och skivsiffror fluktuerar. Dessutom finns en tendens till att vissa branscher "äter upp sin egen marknad" genom överproduktion.

Enligt Klang är vad han kallar "storkulturen" död. Pirate Bay lärde miljontals människor att ladda ned, däri låg dess betydelse. Dessa människor kan inte lära av. På läsplattor och e-böcker tror han inte. "Inte förrän man kan slå ihjäl en fluga med dem." Dessutom finns risken att e-boken, pga rättighetstvister, försvinner från ens "bokhylla". Vilket hände när Amazon plötsligt var tvunget att ta bort Orwells "1984" (av alla böcker!) från sin läsplatta.

”I ett litet språkområde måste man samverka”

Kommer framtidens boklådor att bli som dagens kvarlevande skivbutiker: små nischade specialaffärer av närmast antikvariskt intresse?

Arild Bjørn-Larsen var 2008 en av författarna bakom en uppmärksammas rapport från norska bokhandlarföreningen om digitaliseringen av bokbranschen. Den förutspådde lanseringen av en ”cool tool”, attraktiv läsplatta, inom en snar framtid, men undersökte också andra alternativ som ”streaming” och multimediala länkar. Rapporten granskade också de hinder som finns, och vad som krävs i form av gemensamma investeringar för att åstadkomma en funktionsduglig digital infrastruktur i Norge. Rapportens slutsats var att bokhandeln för att överleva i den allt hårdare konkurrensen måste kunna leverera ett mervärde i form av kompetens. Det handlar om att kunna guida och vägleda konsumenten. Ett sätt att åstadkomma detta är att i förväg skicka ut läs-ex (av eböcker) till bokhandelsanställda så att dessa är väl förberedda på bokköparnas frågor.

Bjørn-Larsen framhåller läsplattans fördelar: 1) till skillnad från datorskärmen fungerar den bara bättre i starkt solljus, 2) den gör det möjligt att exempelvis på resa hålla många böcker tillgängliga, (både faktorerna gör e-boken särskilt lämpad som reseguide, liksom möjligheten att hålla guiden uppdaterad och länka vidare till aktuella kartor etc), 3) den är ekologisk eftersom den till skillnad från pappersboken inte kräver träдавverkning och dessutom drar lite ström, 4) den fungerar utmärkt i undervisningssituationer eftersom den bygger på en digital teknik som är väl känd av det uppväxande släktet. Samtidigt påpekar Bjørn-Larsen att flera ”papperslösa” universitet i USA har återgått till ordinarie kurslitteratur efter att studieresultaten markant sjunkit.

I Norge är förläggare och författare kluvna i sina reaktioner till läsplattan medan bokhandlarna i allmänhet är mer positiva, möjligen på grund av att de känner att deras existens står på spel. De tre största förlagen, som känner av den stenhårda konkurrensen från globala aktörer som Amazon och Google, inser att i ett litet språkområde som det norska (eller svenska) måste de inhemska aktörerna samverka för att överleva.

Upphovsrätten är den stora bromsklossen. Det innebär inte att Bjørn-Larsen vill överge den. Han anser att delar av nätkulturen helt enkelt inte är sund: bara för att något är digitalt och åtkomligt innebär inte att det är rätt att stjäla det. Politikerna måste agera, menar han, för att garantera att alla parter kan vara säkra på att upphovsrätten gäller. Politikernas passivitet – både nationellt och på exempelvis EU-nivå – får konsekvenser när det gäller de

offentligt finansierade digitala infrastrukturprojektens eftersläpning i jämförelse med initiativ som Googles. Nationalbiblioteken borde kunna spela en viktig roll i utvecklandet av såväl en nationell standard för mjukvara, läsplatta och hanteringen av digitala rättigheter (DRM).

På frågan om inte författarna kan utnyttja den nya tekniken till att överge såväl bokhandlare som förläggare, svarar Bjørn-Larsen att det skulle väl vara möjligt i teorin, men knappast i praktiken. Både bokhandlare och i synnerhet förlag gör mycket som författarna varken har tid eller kompetens för att sköta. Dessutom, påpekar han, finns en viktig skillnad mellan författare och musiker: de förra kan inte som de senare utnyttja nätet som reklamplats och försörja sig på konserter. Likheten är att digitaliseringen erbjuder nya publiceringsformer för såväl text, musik och bild. Skillnaden är att text och film är sin publiceringsform i högre grad än musik. Därför kan musiker i högre grad använda internet som skyltfönster och tjäna pengar på live-framträdanden. Den tryckta boken kan – i likhet med CD- och LP-formatet – ha ett visst konstobjekts- och samlarvärde, som filmen saknar. Utvecklingen går mot alltmer integrerade multimedialösningar. Detta talar framför allt för filmen, i andra hand för musiken och i tredje hand för litteraturen – bortsett från rese- och undervisningslitteratur. (Utopin om en multimedial skönlitteratur ter sig fortfarande avlägsen.) Till skillnad från musiken och i andra hand filmen är litteraturen helt avhängig det aktuella språket och den kulturella kontexten.

”Piraterna är tjuvar, de tar verk från upphovsmännen utan att fråga om lov!”

Kristina Ahlinder är VD på Förläggareföreningen sedan många år. Med sig till samtalet har hon föreningens jurist, Pia Janné Nyberg. Ahlinder understryker redan från början att hon och föreningen anser upphovsrätten vara mycket viktig, en grundförutsättning för författarna och förlagen. Det är upphovsmannen ensam som ska bestämma över sitt verk.

Hon reagerar på min inledande beskrivning att de olika aktörerna skulle präglas av ”tunnelseende”, som hon inte tycker stämmer. Ahlinder hävdar att upphovsrätten har uppnåtts efter århundraden av kamp. I likhet med aktörer som EU och FN betraktar hon upphovsrätten som en central del av de mänskliga rättigheterna allt sedan Bern-konventionen: ”Upphovsrätt och yttrandefrihet hänger ihop, de är två grundläggande viktiga delar i en demokrati.” Hon framhåller att det finns många bra legala kommersiella alternativ till den olagliga nedladdningen. Ingen behöver olovandes ta författarnas verk och publicera dem illegalt på nätet och ingen behöver heller ladda ner dessa eftersom lagliga versioner finns att tillgå.

Förläggarföreningens viktigaste uppgift är att arbeta för förlagens gemensamma bästa. Till exempel så är upphovsrätten en alldeles central fråga. Föreningen arbetar också med opinionsbildning, lobbying och ger sina medlemmar fri juridisk rådgivning. Föreningen har ca 70 medlemmar vilka tillsammans omfattar ca 70 procent av bokförlagsmarknaden i Sverige.

Den svenska bokmarknaden är fri och avreglerad. Inga centrala avtal finns längre med bokhandeln eller med författarna. Relationen mellan förlag och författare präglas av förtroende, närhet och långsiktighet. Svenska bokförlag är moderna och intresserade av ny teknik, digitalisering, ljudböcker, e-böcker samtidigt som man verkar inom ett traditionellt område som av många uppfattas som konservativt och kanske gammalmodigt.

Ahlinder ser inga realistiska alternativ till rådande UR-lagstiftning, i alla fall inte när det gäller den grundläggande principen ”upphovsmannens ensamrätt över sitt verk”. Möjligen finns det annat som kan diskuteras och ev. behöva ändras. Men ”att ta ifrån en författare hans rätt till sitt eget verk är inte realistiskt”. Effekterna av Ipred-lagen har enligt Ahlinder varit mycket positiva. Efter 1 april 2009 sjönk Internettrafiken med 40 procent till följd av att den illegala nedladdningen minskade. Lagstiftningen hade uppenbarligen en avskräckande betydelse. Människor känner i hög grad till att det är förbjudet att ladda upp och ned upphovsrättsligt skyddat material: ”Uppenbarligen har det faktum att en internetoperatör, efter domstolsbeslut, kan tvingas lämna ut personuppgifter på personer som hanterar

upphovsrättsligt skyddat material påverkat människors beteende.”

Argumentet att lagstiftningen kan leda till att vi får en generation av ”ofrivilliga” kriminella tror Ahlinder inte på. Enligt henne finns det ingen generationsklyfta:

”Ungdomar förstår innebörden och upphovsrättens funktion, varför man måste betala för sig även på internet, bara man förklarar hur det hänger ihop, vad som är rätt och fel. Det stora problemet är politiker som inte tar sitt ansvar, utan säger att ´vi inte kan kriminalisera en hel generation´. Och föräldrar som, kanske för att de inte vet vad ungdomarna gör på internet, inte säger ifrån när det gäller illegal fildelning.”

Piratverksamheten är en fara för hela branschen och piraterna präglas av en lättsinnig gör-vad-du-vill-mentalitet. I Ahlinders ögon är piraterna ”småtjuvar”. De tar upphovsmännens verk utan att fråga om lov. Får piraterna hållas kommer den seriösa utgivningen att minska. Förlagen investerar stora pengar i sin utgivning. Det blir en omöjlig ekvation att ge ut böcker som direkt läggs ut illegalt: ”Förlagen kan inte konkurrera med piraternas gratissajter.” Ändå görs många sådana försök. Det finns omkring ett 30-tal hemsidor som erbjuder laglig nedladdning av ljudböcker – och e-böcker.

Enligt Ahlinder är internet ”fantastiskt bra på många olika sätt, men vi behöver ett tryggt och säkert internet, ett internet som har samma trygghetssystem som det vanliga analoga samhället.”. Ett tryggt internet kommer att innebära att mångfalden ökar, att många också små företag har möjlighet att etablera och publicera sig. Fler kommer helt enkelt att få möjlighet att yttra sig. Värnas upphovsrätten kommer internet att yttrandefriheten få en större plats och mångfalden öka: ”Förlagen kommer fortsatt stå för den större delen av utgivningen, och garantera att texterna är de riktiga, ursprungliga versionerna, att det finns någon att kontakta etc. Sajter där människor själva kan bygga uppslagsverk, lägga ut sina texter etc är bra men kommer aldrig innebära någon allvarlig konkurrens. Wikipedia t ex. innehåller för många fel och är för osäker som källa.”

”Litteraturens baggböleri”

Mats Söderlund är ordförande i Författarförbundet. Han insåg fördelarna med Googlebooks men oroades av den monopolställning som kunde bli följden. Han tror att en majoritet av de svenska författarna var positiva till initiativet, och beklagar att de nu hamnar utanför överenskommelsen.

På frågan hur stämningen är mellan svenska förlag och författare, svarar Söderlund att han i grunden är positiv till förlag. Författare behöver dem på många sätt: redaktörer, bollplank, marknadsföring, distribution. Samtidigt sticker han inte under stol med att det förs tuffa förhandlingar: ”Vi balanserar på en knivsegg.” Han anser att digitaliseringen borde kunna innebära stora möjligheter för författare och förlag gemensamt, och att avtal borde handla om mer än pengar. Han tror dock inte på att författarna själva startar förlag. Det är bättre om alla ägnar sig åt det de kan. Däremot, säger han, kanske förlagen borde fokusera på det som är deras kärnverksamhet.

Söderlund ser också en risk i att förlagen för mycket lyssnar på marknadsförarna, att storsäljarna får utgöra modell för all litteratur. Han understryker att förlagen agerar olika gentemot Författarförbundet. Vissa är mer dialogiska än andra. Själv tror Söderlund att det bästa i rådande läge är kortare avtal, och något slags mekanism som reglerar tolkningstvister. Han insisterar på att man också i framtiden behöver skilja mellan olika publiceringsformer. I samband med att villkoren för e-boken presenterades talade han om litteraturens ”baggböleri”.

Han tror inte särskilt mycket på e-bokens/läsplattans framtid och är kritisk till de nordiska författarförbundens rapport ”Författaren i den digitala tidsåldern”. Hans ambition är att skapa strukturer för medlemmarna när det gäller digital publicering. Dessa kan innefatta: 1) medlemservice, 2) tekniska leverantörer, 3) servicebolag, 4) tillgängliggörande av svåråtkomliga verk. Söderlund tycker att ett digitalt bibliotek är en utmärkt idé, och vill gärna arbeta för digitalisering av den levande samtida litteraturen.

”Ingen vet något om framtiden, alla bara gissar”

Lasse Winkler är redaktör för bokbranschens tidning, Svensk Bokhandel. Till skillnad från Mats Söderlund tror han inte på att fasta bokpriser kan återinföras i Sverige, främst av det enkla skälet att de är avskaffade. Författarförbundet ser han mindre som en fackförening än som en intresseförening. När det gäller framtiden för e-boken framhåller han hur osäkra alla är: ”Inget vet hur det kommer att bli, alla bara gissar.” Han lyfter fram några nyckelfrågor som måste lösas: 1) gemensam plattform för alla förlag, 2) distributionscentral, 3) vilken standard ska gälla, 4) mjuka och hårda lås. Adlibris konkurrerade ut motståndarna med hjälp av mycket små vinstmarginaler. Konkurrensen har lett till tuffare bud i förhandlingarna med författarna och krav på sänkta ersättningar. Winkler tror att e-bok-ersättningen kommer att ”smitta” (sänka) ersättningarna för pappersboken. Förlagen utnyttjar läget till att genomföra hårda rationaliseringar internt. Författarna görs alltmer medvetna om de ekonomiska villkor som gäller på marknaden, och dras in i marknadsföringen på ett helt nytt sätt. Eftersom ingen vet vad man ska ta betalt är alla rädda för att vänja konsumenterna vid för låga priser. Winkler ser en risk för att branschen äter upp sin egen marknad med alla rabatter på bästsäljare. Dan Browns senaste såldes exempelvis under sin egen produktionskostnad.

Enligt Winkler är bokbranschen kortsiktig och saknar strategiskt tänkande. Man lyckades inte utnyttja det momentum som gavs av den sänkta bokmomsen.

”Marknaden behöver allmänningar”

Eva Hemmungs Wirtén är professor i biblioteks- och informationsvetenskap vid Uppsala Universitet. Hennes perspektiv på gränssnittet digitalisering-upphovsrätt är både bredare och längre än de flesta debattörers. När jag träffar henne gläds hon över att Elinor Ostrom tilldelats Nobelpriset i ekonomi för sin forskning kring allmänningen. Liksom Ostrom är Hemmungs Wirtén övertygad om allmänningens betydelse för ekonomins och kunskapens växt. Och liksom Ostrom betonar hon att ”allmansrätten” inte handlar så mycket om *markägande* som om *markanvändning*, det vill säga: sociala praktiker. Den framväxande digitala infrastrukturen har inte onödiggjort den hittillsvarande analoga produktionen och distributionen av böcker och andra kulturformer. Hemmungs Wirténs nyckelbegrepp är infrastruktur, hållbar utveckling, balans, användarrättigheter, informationsimperialism och – inte minst – genusperspektiv. En digital och global allmansrätt värd namnet bör inkludera: 1) hållbarhetsperspektiv, 2) balanserad användarrättighet (reviderad upphovsrätt), 3) imperialismkritik (jfr kritiken från utvecklingsländer och expanderande ekonomier som Brasilien, Ryssland, Sydafrika, Indien, Kina gentemot patentkrav från de gamla industriländerna; jfr också kraven från ursprungsbefolkningar att skydda sina livsrum), 4) maktkritik, 5) genuskritik av det pojkrumsperspektiv som Hemmungs Wirtén alltför ofta tycker skiner igenom i debatten. Oavsett om det är libertarianer eller så kallade pirater som deltar i debatten är den ofta grabbig. En framträdande debattör som juristen Lawrence Lessig tycker hon är helt genusblind.

Hemmungs Wirtén påminner om att allmänningens problem är urgammalt. I åtminstone tusen år har inhägnandet av det gemensamma pågått. Det har inte precis minskat i omfattning under de senaste hundra eller tio åren, snarare tvärtom. 1878 höll den franske författaren Victor Hugo ett berömt tal, som räknas till den moderna internationella upphovsrättens viktigaste urkunder. Han slog där fast två principer som han menade ibland kom i konflikt med varandra: 1) *droit d’auteur* (upphovsmannens rätt) och 2) läsarnas rätt till tillgång. I de fall dessa två principer kommer i konflikt med varandra, underströk författaren Hugo, kommer jag för min del alltid att förorda den sistnämnda: allmänhetens företräde. Hemmungs Wirtén skiljer mellan tre nyckelbegrepp:

- 1) public domain: det som tar vid där och när upphovsrätten upphör – men också det ställe varifrån verk kan hämtas för att på nytt bli upphovsskyddade (jfr Disneys återbruk av H C Andersen, Kipling etc),

- 2) commons: allmänningen som utvecklar egna normer och regler för umgänget; ska inte privatiseras. Det som Ostrom visade var att "Allmänningens tragedi" (Hardin) inte behöver inträffa och faktiskt sällan inträffar i den verkliga världen. Människor har en stor förmåga att förhandla sig fram till rationella och hållbara lösningar som tillgodoser både gruppintressen och ekologins krav,
- 3) public space: institutioner som bibliotek, museer, etc – ett stort spektrum där det avgörande inte är ägandet utan tillgängligheten.

Lika mycket som det långa historiska perspektivet betonar hon det stora sociala och politiska sammanhanget, det som utgörs av Världshandelsorganisationen och den allt hårdare striden om patenträttigheter sedan det så kallade TRIPS-avtalet i mitten av 1990-talet. Sverige är uppbundet av internationella avtal. Det politiska klimatet hårdnar. För Hemmungs Wirtén står detta "inhägnande" av världens och mänsklighetens resurser i motsättning till en hållbar hushållning.

Till skillnad från exempelvis amerikanska jurister är svenska inte lika tränade i att vara kritiska och tolkande i förhållande till rådande lagstiftning. Den skandinaviska rättspositivismen anser Hemmungs Wirtén skapar problem. Det finns dock undantag, som Marianne Levin, professor emerita i immaterialrätt. Hemmungs Wirtén understryker hur viktigt det är att inte överlåta upphovsfrågorna till juridisk expertis. Civilsamhället spelar en avgörande roll i opinionsbildningen kring digitalisering och lagstiftning.

Pirate Bay-rättegången innebar ett fokus på fel frågor. Under de medialt uppmärksammade konflikterna finns viktiga kulturpolitiska förskjutningar. Exempelvis tycks den romantiska diktarmyten bli satt i fråga av en teknikutveckling som låter alla bli publicerade och upphovsmän. Det har blivit uppenbart att konstnärligt skapande inte uppstår ur intet utan kräver traditioner, arv – allmänningen – som är en gemensam resurs. "Vi är alla beroende av input för att åstadkomma output." Men allmänningen ställer också krav på uppförande och umgänge: hur man citerar och lånar av varandra. Hemmungs Wirtén anser detta vara en av den samtida kulturpolitikens stora uppgifter – och underlåtenhetssynder.

Teknikutvecklingen har alltså medfört skred mellan de traditionella rollerna författare-läsare, skapare-konsument, och gjort det allt viktigare att skilja mellan allmänintresse och särintresse, liksom mellan fysisk upphovsman och rättighetsindustri. Det är också viktigt att reflektera över konsekvenserna av att allt fler kategorier faller under upphovsbegreppet.

Det här får många konsekvenser inte minst för de s k kulturarvs- eller minnesinstitutionerna. Men utvecklingen skapar också problem. Exempelvis har en del museer tagit sig före att "återbeskydda" kulturarvet. National Gallery tar betalt för teknisk reproduktion av sina samlingar – är det verkligen förenligt med en offentlig institutions uppdrag?

Kommersialiseringen av akademien och utbildningsväsendet är en annan konsekvens. Världsledande utbildningsförlag som Routledge kan ta 150 pund för en lärobok. Det är summor knappast någon student har råd att lägga ut, men däremot kan det krävas av forskningsbibliotek att köpa in sådan litteratur, med konsekvensen att deras resurser dräneras. Ett annat problem utgör de vetenskapliga tidskrifter, vilkas utgivning kontrolleras av ett fåtal globala aktörer. I de rika länderna får skattebetalarna stå för de skyhöga prenumerationskostnaderna. Fattiga länders bibliotek och utbildningsinstitutioner kanske helt saknar förutsättningar att hålla sådana tidskrifter med konsekvensen att deras studenter halkar efter i den knivskarpa konkurrens som gäller i informationssamhället. Hemmungs Wirtén anser denna utveckling vara orimlig, åtminstone i länder som Sverige där akademikerna är offentliganställda och alltså får sin lön betalad av den allmänhet som därför har rätt att ställa krav på tillgång till deras arbete. Lika kritisk är hon till EU:s nuvarande politik på området som hon menar präglas av schizofreni: å ena sidan betonas vikten av IPR (individual property rights), å andra sidan vikten av Open Access (i likhet med svenska Vetenskapsrådet).

”Ett lågfrekvent kulturkrig”

Lars Ilshammar är chef för Arbetarrörelsen Arkiv & Bibliotek (ARAB). Det är en institution som varje år nyttjas av omkring 3500 forskare. Han är bekymrad. Arbetarrörelsen visar litet intresse för sin egen historia. 100-årsjubileet av storstrejken 1909 passerade utan uppmärksamhet. Partiet verkar mest intresserat av spin, menar Ilshammar. De fasta anslagen har inte skrivits upp sedan 2002. Ambitionen är att i möjligaste mån göra samlingarna sökbara via Internet, dvs digitalisera dem. Här ställer dock upphovsrätten till med problem. Eller rättare sagt: risken för att få en stämning på halsen avhåller ARAB, i likhet med andra minnesinstitutioner, från att ens försöka. I samarbete med KB och Riksarkivet kan dock mycket material sökas via portalen sondera.kb.se.

Enligt Ilshammar var upphovsrätten ingen fråga för 20-30 år sedan. Det var inget man tänkte på när man skrev avtal. Då var äganderätten till det deponerade eller donerade materialet det enda man brydde sig om. Idag bevakar en armé av jurister UR-frågor. En liten och fattig institution som ARAB har inte de resurser som krävs för att spåra givarna (och UR-innehavarna) i syfte att få deras tillstånd och tvingas därför i många fall att låta bli att tillgängliggöra.

Osäkerheten leder till en onödig försiktighet vid nätpublicering. Exempelvis sitter ARAB på en unik ljudbandssamling (ACCESS), som hotar att förstöras av tidens tand, och unika diktafoninspelningar av Olof Palme som pga UR inte kan läggas ut på webben.

Dilemmat är detsamma för samtliga minnesinstitutioner: pga UR avstår man från att tillgängliggöra unikt och för första gången verkligt sökbart material. ARAB har ca 1,5 miljoner bilder av vilka bara en tiondel är digitaliserade. När någon köper en bild åtar sig köparen UR-ansvar.

Enligt Ilshammar har UR-frågan antagit religiösa dimensioner för såväl anhängare som motståndare. Han jämför med industrisamhällets konflikt kring äganderätten. Nu handlar konflikten om den informationella infrastrukturen. Han anser att piraterna gör det lätt för sig. I ärlighetens namn borde de erkänna att de inte bara vill reformera upphovsrätten, utan egentligen strävar efter ett annat samhälle.

UR harmoniseras alltmer med patentlagstiftningen. Enligt Ilshammar består UR-frågan av två delar: dels en teknisk, dels en moralisk. Genom sitt repressiva uppförande har rättighetsindustrin förverkat sitt förtroende: man skapade ett monster utan att förstå vad

man gjorde. Dessutom finns det en generationsklyfta, menar Ilshammar. För de yngre är länkat delande en naturlig sak.

Det som pågår är inget mindre än ett lågfrekvent kulturkrig, hävdar Ilshammar. Å ena sidan ett alltmer repressivt klimat, å andra sidan en allt obehagligare, oförsonligare ton i debatten. Han är av den bestämda uppfattningen att frågan om digitalisering och upphovsrätt måste spelas in på politikens arena: "Politikerna har alltför länge sprungit ärendet åt underhållningsindustrin." Han efterlyser genomtänkta, konkreta förslag. Kanske en bredbandsavgift: det finns något absurt i att bredbandsoperatörerna levererar tekniska lösningar som innebär enorma hastigheter – samtidigt som det är illegalt att utnyttja denna kapacitet! "Operatör", påpekar Ilshammar, är en farligt neutral term. Det finns inga lätta lösningar på problemet, men man kan slå fast vissa principer: ska finansieringen ske via 1) partsmodell, 2) licensmodell, 3) skattsedel?

”Alla ska ha betalt för allt hela tiden”

Pelle Snickars är forskningschef på Kungliga Biblioteket och aktiv i den offentliga debatten kring digitalisering och UR. Från ”minnesinstitutionernas” sida ser han UR-regleringen som ett stort problem, i synnerhet vad han beskriver som ”ohemula skyddstider”.

Som filmvetare anlägger han gärna ett historiskt perspektiv på medieutvecklingen. Det är inte självklart att en musiker ska kunna leva på sitt arbete. Den ordningen är historiskt sett en parentes som rått sedan 1920.

Snickars har en bakgrund på Ljud & Bild-arkivet. Där stötte han på diverse UR-hinder mot att lägga ut material på nätet. 2002 gjorde han en CD-skiva för att fira arkivets 50-årsdag. Skivan delades ut gratis men det kostade 50000 kronor att klarera licenserna: ”Vi har fått en kultur där alla ska ha betalt för allt hela tiden!”

Borde man hitta på något i stil med biblioteksersättningen? Ja, det tycker Snickars är värt att fundera på. Något måste göras. Vem som helst kan gå till KB och begära fram allt som är tryckt – men är det publicerat på annat sätt måste man vara legitimerad forskare för att få fram materialet.

Det borde gå att konstruera ett system som enkelt mäter hur ofta man är inne och läser en dagstidning på nätet och som sedan skickar en räkning en gång i månaden. Men i stället för att vara offensiv och framåtblickande har kulturindustrin, inte minst inom musikbranschen, varit oerhört bakåtsträvande. Snarare än att utveckla nya kommersiella modeller har de lagt ned förmögenheter på att jaga fildelare. Under Pirate Bay-rättegången framkom att IFPI, den internationella skivindustrifederationen, lagt ned en miljard på att jaga nedladdare.

De långa skyddstiderna är en absurditet. I de allra flesta fall finns inget kommersiellt värde i tjugo år gamla verk.

Vad säger Snickars om Lawrence Lessigs idé om att Sverige skulle kunna spela en nyckelroll i ansträngningarna att få till stånd en reviderad UR? Det tycker han var det mest intressanta med den föreläsning som Lessig höll i Riksdagshuset i november 2009. Sverige är liksom andra länder visserligen bundna av internationella avtal, men något måste göras. Tyska Die Grüne har presenterat ett förslag, liksom Vänsterpartiet i Sverige (<http://www.digitalbibliotek.se/index.php?title=Huvudsida>). Huvudsaken är att frågan lyfts in på den politiska arenan. Piratpartiets framgångar tyder på vilken betydelse många unga människor tillmäter frågan. Behovet av en progressiv digital politik är akut: ”Idag vet vi inte ens vilket departement frågorna ligger på.”

Snickars anser det vara ett problem att debatten i så hög grad är teknisk och juridisk, och förs av dem med specialkompetens. Digitaliseringsfrågorna står över det vanliga politiska fältet.

Han vill skicka med två frågor till en kommande konferens. Politikerna vill han fråga: vad har ditt parti för lösning på problemet med digitalisering och upphovsrätt? (Baktanken är att visa på att frågan är blocköverskridande.) Till försvararna av det gamla systemet vill han ställa frågan: när du tittar på streaming-tv, vad är det då du ser? (Baktanken är problematisera förhållandet mellan verk och kopia.)

Snickars understryker sin egen uppfattning: i sin nuvarande form är upphovsrätten oförenlig med den digitala domänen!

Ur ABM-perspektiv (Arkiv, Bibliotek, Museer) borde digitaliserat material läggas ut med hjälp av något slags nyckel: "Enligt lagen får vi göra kopieframställning för bevarande men inte för distribution – låt oss göra det i alla fall och se vad som händer!" Snickars är övertygad om att minnesinstitutionerna aldrig skulle förlora en offentlig diskussion. Han efterlyser större mod från berörda myndighetschefer. Initiativ som Wikipedia är större än EU-projekt som Europeana. Svenska 1700-talsforskare har större glädje av Googlebooks än svenska bibliotek. De offentliga institutionerna är på efterkälken. På justitiedepartementet tycks man bara ha öra för marknadens stora aktörer.

”Vem äger de rum där musiken äger rum?”

Rasmus Fleischer är musiker, historiker och en av männen bakom Piratbyrån. I ”Det postdigitala manifestet” hävdar han att vi har nått en situation där människan för första gången i historien lider av inte knapphet utan överflöd på musik. Det ställer lyssnaren inför nya dilemman: Hur vet man vad man ska lyssna på när allt är tillgängligt? Utvecklingen har gått blixtnabbt från Sony Walkman 1979 till iPod 2009 med en sk shuffle-funktion som slumpmässigt väljer låt. Bandbredd och lagringsutrymme har vuxit så dramatiskt att det idag är möjligt att ha all musik som någonsin inspelats i fickan. Vilka är konsekvenserna av denna tekniska utveckling? Vad händer med musikens betydelse? Kommer den att upphöra vara ett objekt? Vad händer med idén om personlig smak? Kommer vi i framtiden att vara hänvisade till att lita på andras smakråd?

På 1900-talet styrdes musikurvalet av skivbolag och radiostationer samt i viss utsträckning av musikrecensenter. På 2000-talet fungerar inte de urvalsinstrumenten längre eftersom tekniken gjort det möjligt för envar att spela in och distribuera sin musik: fildelningen ökar, skivförsäljningen minskar, live-framträdandena ökar.

Situationen präglas enligt Fleischer av två tendenser: 1) tillgången på musik närmar sig det oändliga, 2) värdet av en enskild låt närmar sig noll. Enligt Fleischer blir konsekvensen att musikens betydelse förskjuts från objekt till händelse, en förändring som är större än övergången från CD till live. Urvalet sker hädanefter i det sociala. (Walter Benjamins idé om konstverket i reproduktionsåldern gäller inte längre.) Detta innebär att musikens ekonomiska värde flyttas från objektet till händelsen. Vilket i sin tur innebär att de som idag tjänar de stora pengarna på musik är krögare och fastighetsägare: de som äger rummen där musiken äger rum.

Det postdigitala (analog) består just i realiseringen av den digitala informationen. Följaktligen bör vi lägga större vikt vid vad som händer efter det digitala, när musiken realiserar i det sociala sammanhanget.

För tio år sedan var Virtual Reality och Cyber Space det hetaste som fanns. Idag är det sociala medier som gäller. Utvecklingen har gått från en idé om det digitala till en annan, från en önskan om att själv bli virtuell (i Second Life, där t o m en svensk ambassad inrättades) till att få fler kontakter i den verkliga världen (via Facebook etc).

Enligt Fleischer kommer knappast kritikerna att bli de viktiga musikkväljarna framöver, däremot kanske bibliotekarierna? Frågan som bör ställas är hur som helst: var flödar pengarna?

Han slutsats är enkel: man måste löpa risk att bli besviken för att kunna uppskatta något ordentligt!

”Sverige kan spela en viktig roll”

Lawrence Lessig (lessig.org) är professor i juridik vid Stanford-universitetet och grundare av skolans Center for Internet and Society. Han har skrivit en rad böcker som argumenterar för en reformerad copyright-lagstiftning, däribland ”Free Culture”, ”Code and Other Laws of Cyberspace”, ”Remix. Making Art and Commerce Thrive in the Hybrid Economy”. Lessig är en av grundarna till Creative Commons, som erbjuder författare och andra upphovsmän redskap att på ett enkelt sätt markera vilka friheter deras verk ska ha. Han är också kolumnist i tidskriften Wired, och nämns ibland som en möjlig kandidat till en post i Högsta Domstolen i USA.

Lessig har kommit inflygande till Stockholm från Tbilisi, där han assisterar i författandet av ny konstitution. Läget är spänt. Vladimir Putin, Rysslands premiärminister som kallat Sovjets kollaps för 1900-talets största tragedi, skålade nyligen för ”den redan beslutade återföreningen av Georgien”. Ingen vet säkert vad han menade, men många blev oroliga.

- Jag är som en gammal kommunist som vill reformera systemet för att rädda det som räddas kan.

Lawrence Lessig skämtar naturligtvis, men på fullt allvar. Och landet han syftar på är inte Georgien utan Internet-galaxen. Den amerikanske juridikprofessorn betraktas som en av världens främsta experter inom det minerade området digitalisering-upphovsrätt. Han har ägnat en stor del av det senaste decenniet åt att skriva och argumentera för en reformerad upphovsrätt på Internet. I sin senaste bok, ”Remix” resonerar han kring att läsa och skriva, om skillnaden mellan att kopiera och att skapa. Och varför man får citera böcker men inte musik eller film.

Till Sverige har han inbjudits av riksdagsmännen Karl Sigfrid (m) och Lage Rahm (mp) samt Kungliga Bibliotekets forskningschef, Pelle Snickars. Till föreläsningen i Riksdagshusets förstakammarsal kom dock inte mer än en handfull folkvalda. Salen fylldes i stället av entusiastiska anhängare och kritiska motståndare, ideologiska fribytare och representanter för den industri som ser sin existens hotad av piratverksamhet.

Debatten är farligt polariserad. Antingen är man för eller emot, som det hette i ett annat krig nyligen. Också striden mot de illegala nedladdarna kallas ibland ”krig mot terrorister”. För sin del ger trebarnspappan Lessig ett dubbelt skäl till sitt engagemang: det uppväxande släktet ska inte kriminaliseras och kulturen ska inte berövas kreativa möjligheter. Därmed inte sagt att yrkesverksamma konstnärer ska berövas sitt levebröd.

Fast egentligen är orsaken ännu mer grundläggande, kryper det fram när jag får tillfälle att tala med Lessig i enrum. Ytterst handlar striden om framtiden för demokratin och rättssamhället. Numera ägnar han sin kraft åt vad han kallar den strukturella korruptionen i det amerikanska samhället:

- Utan att direkt ta emot mutor styrs många politikernas agerande av förväntade belöningar från aktörer utanför det demokratiska systemet. Medie- och underhållningsindustrin hör till de flitigaste och mest framgångsrika lobbyisterna. Nittio procent av amerikanerna är övertygade om att pengar köper inflytande i Washington.

För att ge perspektiv på dagens situation hämtar Lessig exempel från en moralpanik i det förra seklets inledning. Tonsättaren John Philip Sousa blåste då till strid mot grammfonen, djävulsmaskinen som om den fick fortsätta att snurra skulle beröva människan stämbanden som evolutionen en gång onödiggjort svansen. Skivspelandet kommer att degradera mänskligheten från ivriga körsångare till passiva lyssnare, varnade Sousa.

Lawrence Lessig kallar denna framflyttande modell för "Read Only" (RO). Det är kulturens motsvarighet till fordism: en epok kännetecknad av massproduktion/masskonsumtion. Ett fåtal envägskommunicerar med många via böcker, skivor, filmer, radio och tv. Folkflertalet är hänvisat till rollen som mottagare: läsare, lyssnare, tittare. De som vill skapa själva har sällan andra fora för sina alster än den närmaste vänkretsen och byråådan.

Internet har bokstavligen slagit ut väggarna för denna begränsning. Enklast kan förändringen beskrivas med Youtubes slogan: "Broadcast yourself!" Var och en som är uppkopplad är sin egen publicist:

- Det är denna kulturrevolution som jag kallar "Read Write" (RW), säger Lessig. Idag är alla inte bara konsumenter utan också potentiella skapare av kulturella uttryck. I envägskommunikationens ställe har kommit nätverk, utbyte och remix. Det skapas som aldrig förr.

Ett typiskt exempel på RW-kultur är webbencyklopedin Wikipedia. Men att "läsa" och "skriva" betyder inte bara eller ens främst att syssla med bokstäver. Materialet är oftare bild och ljud, musik och film. Detta har förändrat de förutsättningar på vilka normer och lagstiftning en gång byggdes.

Något måste göras, frågan är bara vad?

Den så kallade rättighetsindustrins recept är att slå vakt om och utvidga den hittillsvarande upphovsrättens domäner. Att låta allt förbli vid det gamla trots att inget längre är det.

Lessigs recept är att låta upphovsrätten enbart gälla där den gör verklig nytta, samt att tidsbegränsa den. Hans poäng är att en lagstiftning måste vara effektiv för att inte undergrävas. Han jämför med ”kriget mot alkoholen” i USA, som inte minskade konsumtionen men ökade den organiserade brottsligheten och samhällets repressiva åtgärder, som telefonavlyssning.

Lessig gör en distinktion mellan proffs och amatörer: de förra lever av sitt skapande, de senare gör det inte. Det är alltså relationen till marknaden som är avgörande, inte utbildning eller föreställningar om konstnärlig kvalitet. Uppgiften för lagstiftaren är att förena den professionella upphovsmannens legitima krav på ersättning för nedlagt arbete och amatörens lika legitima krav på tillgång till inspirerande kultur:

- Vi måste inse att samhällsekonomin inte enbart består av pengar. Den kommersiella ekonomin samexisterar med en utbytsekonomi vars givande och tagande är lika nödvändig för samhällets välfärd. Dessutom samverkar de två i vad jag kallar för hybridekonomin, som förenar frivillighet och gratis utbyte med olika kommersiella modeller. Flera av de företag och verksamheter som vuxit sig stora på Internet är just hybrider: Flickr, Yelp, Second Life – ja, till och med jättar som Amazon och Microsoft förlitar sig i hög grad på användarnas ideella arbetskraft för att utveckla sina respektive produkter.

Lawrence Lessig berättar om ett möte han nyligen bevistade i New Yorks advokatsamfunds vackra lokaler. I panelen satt kolleger som under en timme skulle klargöra begreppet ”skäligt användande” av rådande copyright-lagstiftning:

- De var inte särskilt framgångsrika så mina tankar började vandra. Hela atmosfären påminde om Högsta Sovjet och fick mig att undra om vi liksom ledarna i Sovjet ska vänta tills det är för sent innan vi inser att systemet håller på att braka samman.

Det var i det ögonblicket som Lessig började känna sig som Michail Gorbatjov, en man som ville rädda ett dödsdömt system genom att reformera det:

- Inbillar vi oss att vi kan döda kreativiteten med repressiva åtgärder är det inte piraterna utan vi jurister som är de verkliga tokstollarna. Det kan vi lika lite som 1900-talets kommunistledare. Det enda vi kan göra är att kriminalisera de kreativa.

Mer än något annat fruktar Lawrence Lessig den politiska apatin, och det som kan följa i dess spår. Hoppet som Obama väckte spirade i en kris som är betydligt djupare än vad George W Bush åstadkom under sina år vid presidentämbetet. Känslan att den egna rösten ingenting betyder, att demokratin är köpt, att politisk handling är meningslös. Detta är skälet

till att Lessig nu försöker avslöja den strukturella korruptionen i USA. Detta är också skälet till att han fäster förhoppningar vid den internationella rörelse för fri kultur och rimligare upphovsrätt, som han menar är en medborgarrättsrörelse för vår tid. En rörelse där Sverige kan spela en viktig roll:

- Ni är visserligen ett litet land och som alla andra bundna av internationella avtal och överenskommelser. Men det är mitt intryck att här finns å ena sidan en enorm kreativitet och kompetens på IT-området. Å andra sidan har ni välorganiserat civilsamhälle, som kanske kan försvara medborgarnas och kulturens intressen gentemot rättighetsindustrins samhällsfarliga krav. (Tidigare publicerad i DN 091128)

Slutsatser: problemområden och nyckelord

Under arbetets gång har fem problemområden utkristalerats, enligt vilka en konferens skulle kunna disponeras. Dessa områden är följande:

- 1) Teknik: Hur påverkar digitaliseringen din bransch och verksamhet? Vilken är den enskilt viktigaste tekniska innovationen hittills och vilken/vilka ser du inom överskådlig tid framöver?
- 2) Ekonomi: Vilka affärsmöjligheter innebär digitaliseringen för din bransch? Utgör rådande upphovsrätt-lagstiftning en förutsättning eller hinder? Hur ska upphovsmännens rättigheter säkras i den digitala domänen?
- 3) Kulturvanor: Hur påverkar digitaliseringen konsumentbeteendet och kulturvanorna inom din bransch/verksamhet? Finns risk att kulturvanorna skapar en generation av ofrivilliga brottslingar och därmed undergräver rättsmedvetandet?
- 4) Juridik: Finns skäl att med anledning av digitaliseringen av kultursektorn ändra nuvarande upphovsrätt-lagstiftning, och i så fall i vilken riktning?
- 5) Politik: Hur har politikerna hittills skött frågan om digitalisering och upphovsrätt? Vilken är den viktigaste politiska åtgärden att vidta just nu?

Dessa problemområden kretsar kring ett nyckelbegrepp, som vart och ett kräver särskild reflektion:

Teknik: Digitalisering. Härlett från "digitus", latinets ord för finger eller tå. Information som lagras i form av siffror eller andra diskreta symboler – till skillnad från analog information, som lagras kontinuerligt varierande. Tekniken innebär ett nytt synsätt på hävdvunna uppfattningar om skillnaden mellan original och kopia, som i sin tur får konsekvenser för synen på upphovsmannen och dennes rättigheter. En av orsakerna till rådande debatt är att digitalisering i vissa kretsar betraktas som en neutral teknik, medan man i andra kretsar betonar dess långtgående sociala innebörder och konsekvenser.

Ekonomi: Kreativa näringar. Samlingsnamn på de branscher som tidigare kallades kulturindustri, underhållningsindustri eller upplevelseindustri. De kreativa näringarna utpekades 1998 av Storbritanniens regering som den ekonomiska verksamhet som uppstår i

spänningsfältet mellan kreativitet och upphovsrätt: ”närings som har sitt upphov i individuell kreativitet, skicklighet och talang och som har en potential att skapa förtjänst och arbetstillfällen genom frambringandet och exploateringen av intellektuella rättigheter” (Department of Culture, Media and Sport 1998).

Kulturvanor: **Allmänningar**. Den digitala domänen ses av många som en allmänning. Föreställningen om en gemensamt brukad och förvaltd resurs i form av ett stycke mark eller mer immateriella resurser har fått förnyad aktualitet genom internet och konflikten mellan digitalisering och upphovsrättslagstiftning. I en berömd uppsats från 1968 hävdade Garrett Hardin att ”Allmänningens tragedi” består i att en gemensam resurs på sikt överutnyttjas genom att de inblandade individerna var och en handlar rationellt och i enlighet med sitt egenintresse. 2009 års Nobelpristagare i ekonomi, Elinor Ostrom, har argumenterat mot Hardin och med empiriska exempel visat att samverkande människor förmår ta gemensamma och långsiktiga hänsyn. Den svenska Allemansrätten kan betraktas som ett specialfall i hur man kan hantera allmänningens problem. Allemansrätten är en sedvanerätt med rötter ner i medeltiden, men etablerades först i samband med 1940 års Fritidsutredning. Självt ingen lag är den omgärdad av lagar som talar om vad den inte omfattar. 1994 skrevs den in i Grundlagen: ”Alla ska ha tillgång till naturen enligt allemansrätten.” Kan man tänka sig en liknande formulering om den digitala domänen?

Juridik: **Upphovsrätt**. Lagstiftningen bygger på idén att en person skapat ett verk (av viss kvalitet, s k verkshöjd) ensam har rätt att bestämma hur det ska användas. Ensamrätten har en ekonomisk och en ideell sida. Den ekonomiska består i att trycka och framföra verket för allmänheten och få ersättning för det. Den ideella består i rätten att bli omnämnd som upphovsman och att verket inte manipuleras eller används på ett sätt som skadar upphovsmannen. I Sverige kan denna rätt (till skillnad från Storbritannien och USA) aldrig överlåtas. Tendensen under senare decennier är att upphovsrätten utvidgas och via organ som Världshandelsorganisationen harmoniseras med lagstiftningen kring immateriella rättigheter och patent.

Politik: **Balansera allmansrätt och upphovsrätt**. Politikernas och det demokratiska systemets grannliga uppgift är att balansera digitaliseringens möjligheter, de kreativa näringsarnas krav,

medborgarnas behov och upphovsmännens rättigheter på ett sådant sätt att det tillfredsställer såväl teknisk, ekonomisk och kulturell utveckling som medborgliga fri- och rättigheter.

Appendix: Nätverkstans utgångspunkter för vidare samtal¹

Den digitala utvecklingen drabbar samhället med en kraft som vi ännu bara anar. Den tekniska utvecklingen spränger alla försök att juridiskt och kommersiellt hägna in den. De affärsmodeller som genom historien skapat det moderna samhällets kommunikativa infrastruktur befinner sig i kris. Denna infrastruktur har i sin tur legat till grund för demokratis framväxt.

Vi är övertygade om att dessa frågor måste diskuteras på ett annat sätt än vad som nu sker. För att få till stånd sådana diskussioner vill Nätverkstan bjuda in till samtal. Utgångspunkt för sådana samtal är ett antal övertygelser:

1. Upphovsrätten är inte ett särintresse, den är en förutsättning för samhällets konstnärliga och kulturella utveckling.
2. För att upphovsrätten ska kunna bevaras måste den reformeras.
3. Ett öppet och levande offentligt samtal är en förutsättning för demokratin.
4. En sådan offentlighet kräver sin infrastruktur: Böcker, tidningar, tidskrifter, radio, tv och tillgång till internet. Hela denna infrastruktur är i dag, på grund av den digitala utvecklingen, under snabb förändring. Möjligheterna är stora, men även hoten mot det demokratiska samtalets infrastruktur. så som den vuxit fram genom historien.
5. Frågorna kring upphovsrätt och offentlighet berör alla oss medborgare och bör inte överlåtas åt experter, vare sig ekonomiska, tekniska eller juridiska. Dessa frågor diskuteras ofta separat, men en lösning förutsätter att de diskuteras samtidigt. Det krävs en samlad politik för den digitala utvecklingen. En sådan politik kan endast ta form om många deltar i utformandet av den.

¹ Formulerade av David Karlsson

6. För att i en digital tid garantera upphovsrätten och de offentliga samtalsrummen krävs internationella överenskommelser. Sverige skulle kunna spela en viktig roll i en process för att få sådana till stånd.

Sverige – ett litet land med en historia av internationellt engagemang, en tradition av teknisk nyfikenhet och uppfinningsrikedom, av politiska samförståndslösningar och med en hög IT-mognad, ett land fyllt av folkbibliotek och Pirate Bays hemland – har goda förutsättningar att spela en viktig roll för att få till stånd sådana internationella överenskommelser.

Litteratur i urval

Sus Andersson, E-boken, lätt att göra, svår att sälja. Svenska Förläggareföreningen 2009

Kjell Bohlund, Googles bokprojekt strider mot grundlagen. (SvD 091022)

Digitaliseringsrapport 2008: Hvordan sikre at bokhandelen også blir en handelsplass for digitalt innhold? Bokhandlerforeningen 2008.

Robert Darnton, Google & the Future of Books. (New York Review of Books 090212)

Adam Erlandsson, En ny gryning på nätet. (SvD 091002)

Rasmus Fleischer, Det postdigitala manifestet. Hur musik äger rum. Munkedal 2009

Författaren i den digitala tidsåldern. En studie beställd av den nordiska digigruppen.

Värnamo 2009

Gratis. Om kvalitet, pengar och skapandets villkor. Red Per Strömbäck. Volante 2009

Eva Hemmungs Wirtén, Terms of Use. Negotiating the Jungle of Intellectual Commons.

University of Toronto Press 2008.

Eva Hemmungs Wirtén, No Trespassing. Authorship. Intellectual Property Rights, and the Boundaries of Globalization. University of Toronto Press 2004

Eva Hemmungs Wirtén och Maria Rydman (red), Mashing-up Culture. The Rise of User-generated Content. Proceedings from the COUNTER workshop Mashing-up Culture Uppsala University, 13-14 maj, 2009. Meddelanden från Institutionen för ABM vid Uppsala universitet. Nr 2. Uppsala 2009

Hydén, Håkan, Larsson, Stefan, Svensson, Måns, "Tre av fyra struntar i lagen mot fildelning". (DN Debatt 090223)

Jeff Jarvis, What Would Google Do? New York 2009

Lawrence Lessig, Remix. Making art and Commerce Thrive in the Hybrid Economy. New York 2008

Lawrence Liang, Copyright v. the Right to Copy. (Indian Express 080416)

Global Commons, Public Space and Contemporary IPR. Media and Development June 2002.

(<http://www.altlawforum.org/intellectual-property/publications/articles-on-the-social-life-of-media-piracy/media-empires-and-renegade-pirates>) Entrydate: 100205

Lawrence Liang, Shoot, Share and Create. (<http://www.altlawforum.org/intellectual-property/publications/articles-on-copyright-and-culture/shoot-share-and-create>) Entrydate: 100205

Lawrence Liang, The Man Who Mistook his Wife for a Book. Alternative Law Forum.

Bangalore u å

Nicklas Lundblad, Vad pirater och anti-pirater borde tala om. (SvD 080130)

Mikael Löfgren, Faktafiltret. Om Bonniers, upphovsrätten och forskningen. (AB 080611)

Arne Ruth, Kulturstöd och upphovsrätt. i: Tack för lånet! Om boken, biblioteket och den svenska litteraturens villkor. Red Ingemar Karlsson i samarbete med Lars Ekenborn. Farsta: Arena, 2004.

William Skidelsky, Google's plan for world's biggest online library: philanthropy or act of piracy? (Observer 090830)

Pelle Snickars, Kulturarvet sprids med digital vind. (SvD 070917)

Pelle Snickars, Google avslöjar upphovsrätten som relativ. (SvD 091017)

Pelle Snickars, Google tvingar fram offensiv digital politik. (SvD 091106)

Pelle Snickars och Patrick Vonderau, The YouTube Reader. U o 2009

Henrik von Sydow och Per Schlingmann, "Moderaterna ska jobba för en dynamisk upphovsrätt". (DN Debatt 091217)

Stig Strömholm, Upphovsrätten – ockult men ständigt aktuell. (SvD 090923)

Johan Söderberg, Allt mitt är ditt. Fildelning, upphovsrätt och försörjning. Falun 2008

Mats Söderlund, Inför fasta bokpriser. (DN 091123)

Roger Wallis, Kurslitteratur för nedladdning. Student Bay borde göras fullt lagligt. (DN 090424)

Jon Wengström, Filmhistorien kan drunkna i digital framtid. (SvD 090914)

Mikael Wiehe, Nedladdning leder till urladdning. (DN 080703)

Intervjuer

Kristina Ahlinder, Stockholm, 091117

Arild Bjørn-Larsen, Oslo, 091023

Rasmus Fleischer, Kalmar, 091124

Eva Hemmungs Wirtén, Stockholm, 091116

Lars Ilshammar, Stockholm, 091117

Mathias Klang, Göteborg, 091113

Lawrence Lessig, Stockholm, 091118

Pelle Snickars, Stockholm, 091118

Mats Söderlund, Stockholm, 091116

Lars Winkler, Stockholm, 091116

(100209)